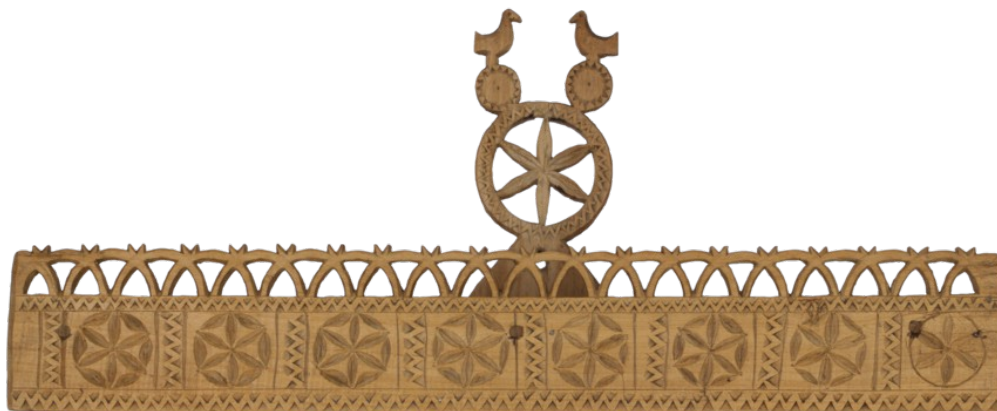

Łyżnik podhalański

- Autor Maciej Goncorz (Gonciok) Hodok
- Czas powstania poł. XIX w.
- Miejsce powstania Międzyczerwienne
- Wymiary długość: osada: 49,5 cm, ścianka licowa: 50 cm, wieszadło: 19,5 cm, szerokość: osada: 6 cm, ścianka licowa: 8cm, wieszadło: 7 cm
- Numer inwentarzowy E/382/MT
- Muzeum [Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem](#)
- Tematy [życie codzienne](#), [wieś](#), [wyrzeźbione](#), [góry](#)
- Technika [rzeźbienie](#), [ryzowanie](#)
- Materiał [drewno jaworowe](#)
- Kolekcjoner Józef Lesiecki
- Data pozyskania 1920
- Prawa do obiektu Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem
- Prawa do wizerunków cyfrowych domena publiczna
- Digitalizacja RPD MIK, projekt Wirtualne Muzea Małopolski
- Tagi [rzeźba](#), [techniki zdobnicze](#), [życie codzienne](#), [3D](#), [łyżki](#), [rzemiosło](#), [3D plus](#)

Łyżnik — niewielka, wąska, drewniana półeczka z otworami na łyżki, osłonięta od frontu listewką zdobioną ornamentem rzeźbiarskim, służąca do przechowywania łyżek; zawieszana na ścianie izby. Pochodzi z kolekcji Józefa Lesieckiego, tworzonej w Zakopanem w latach 1912–1914, w zbiorach Muzeum Tatrzańskiego znajduje się od 1920 roku.

Józef Lesiecki (1886–1914) — stolarz i snycerz, absolwent Szkoły Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, świetny taternik i narciarz, ratownik tatrzański. Pracował zarobkowo w Zakopanem, wyrabiając drewniane pamiątki. W latach 1912–1914 zbierał zabytki podhalańskiej sztuki ludowej, które ofiarował zapisem testamentowym Muzeum Tatrzańskiemu. Wraz z kilkoma zakopiańskimi kolekcjonerami działał w założonej w 1911 roku przez Bronisława Piłsudskiego sekcji ludoznawczej Towarzystwa Tatrzańskiego, która współpracowała z Muzeum Tatrzańskim. Członkowie sekcji podczas wypraw terenowych nabywali eksponaty przede wszystkim do własnych zbiorów, ale także dokonywali zakupów do muzealnej kolekcji ze środków pieniężnych, które zarząd Muzeum otrzymał jeszcze przed związaniem się sekcji ludoznawczej od Alfonsyny Dzieduszyckiej ze Lwowa (600 koron) na powiększenie zbiorów etnograficznych. We wszystkich prywatnych kolekcjach z tego okresu, jak również tych tworzonych w Zakopanem pod koniec XIX wieku, znajdowały się łyżniki, ale najwięcej zebrał ich, bo aż 54, Józef Lesiecki, który szczególnie nimi się interesował. Lesiecki w czasie I wojny światowej walczył w Legionach Polskich, zginął podczas walki pod Łowczówkiem koło Tarnowa. Jego kolekcja, licząca 183 obiekty, została przejęta przez Muzeum w 1920 roku.

Prezentujemy z tej kolekcji stary podhalański łyżnik, wykonany przez górala Macieja Goncorza (lub Goncioka) Hodoka, który Józef Lesiecki kupił od Jana Godzka we wsi Międzyczerwienne.

Kolekcja licząca 589 łyżników jest jedną z większych i cenniejszych w zbiorach Muzeum Tatrzańskiego, porównywalną liczbowo jedynie z kolekcjami stroju podhalańskiego, dawnego i współczesnego malarstwa na szkle oraz ceramiki. Znajdują się w niej bezcenne okazy zbierane na Podhalu przez prywatnych kolekcjonerów od lat 80. XIX wieku do I wojny światowej, następnie przekazane w darze zakopiańskiemu Muzeum lub przez nie zakupione. Z prywatnych kolekcji etnograficznych trafiły do zbiorów muzealnych XIX-wieczne łyżniki starannie dobrane — piękne i oryginalne, efektowne, o bogatej ornamentyce, prawdopodobnie wiszące w góralskich chałupach w izbach białych. Przyjrzyjmy się teraz jednemu z nich.

Jest to łyżnik wykonany z drewna jaworowego. Składa się z trzech części: osady, ścianki licowej i wieszadła. Osada w postaci poziomo położonej prostokątnej deseczki z trzynastoma okrągłymi otworami na łyżki rozmieszczonymi w jednym rzędzie. Ścianka licowa, również w kształcie prostokątnej deseczki, przymocowana jest do osady pod kątem prostym, w połowie swej wysokości, za pomocą trzech jaworowych kołków, których łebki widoczne są z przodu łyżnika (łączenie zostało wzmocnione wtórnie dwoma gwoździkami). Lico od dołu do mniej więcej trzech czwartych wysokości zdobione jest rzeźbą wgłębną o motywach geometrycznych, a wzdłuż górnej krawędzi — ażurowymi wycięciami. Dekorację rzeźbiarską tworzą równoległe, poziome i pionowe, linie proste oraz łamane utworzone z drobnych ząbków, dzielące powierzchnię na osiem zbliżonych do kwadratu pól. Pola te wypełnione są sześcioramiennymi gwiazdami wpisanymi w koło, zwanymi rozetami. Ornament ażurowy tworzą wycinane na wylot, krzyżujące się z sobą półkola oraz wybiegające z miejsc przecięcia się półkoli niewielkie dwuzębne wypustki wystające ponad górną krawędź ścianki licowej. Z tyłu osady łyżnika, pośrodku krawędzi, znajduje się trapezowate wycięcie, w którym osadzone jest pionowo wieszadło przymocowane dwoma kołkami. Wieszadło, dekorowane techniką snycerską, wycięte jest w całości z jednej deseczki i ma rozbudowaną formę. Jego dolna część, z otworem do zawieszania łyżnika, przycięta jest w trójkąt, na wierzchołku którego znajduje się ażurowa rozeta — sześcioramienna gwiazda w kolistym otoku. Na rozecie umieszczone są symetrycznie dwa pełne koła, każde zwieńczone sylwetą ptaszka przedstawionego z profilu; ptaszki zwrócone są do siebie dziobami. Koło rozety oraz dwa małe kółka zdobi ornament geometryczny podkreślający formę tych elementów; na otoku gwiazdy jest to linia łamana ciągła zbudowana z ząbków, a na powierzchni kół rozmieszczone w jednej linii wzdłuż ich krawędzi ząbki oraz kropka w środku koła.

Łyżnik ten wyszukał w terenie wspomniany na początku Józef Lesiecki, który utrzymywał się od 1904 roku z produkcji pamiątek. Przy ich wyrobie wykorzystywał stare podhalańskie wzory, których dostarczały mu gromadzone przez niego zbiory. Często kopiował góralskie sprzęty, głównie łyżniki. „Gdy nie mógł kupić upatrzonemu łyżnika, ponieważ góral — właściciel nie chciał się rozstać z pamiątkowym zabytkiem, albo też gdy zbieraczowi zabrakło pieniędzy, «Lesik» wypożyczał od gazdy

łyżnik i poza godzinami zarobkowej pracy, nieraz nocami, kopiował stary okaz i wymieniał kopię za oryginał albo też za autentyk ofiarowywał łyżnik własnego pomysłu z pełnym zachowaniem dawnej góralskiej tradycji rzeźbiarskiej i ornamentacyjnej. Kopie i własne wyroby znalazł w niewidocznych miejscach drobnymi literkami swoim nazwiskiem i datą, aby uchronić zbieraczy przed kupnem rzekomo ludowego wyrobu” — pisał po latach Juliusz Zborowski, związany z Muzeum Tatrzańskim od 1918 roku, w artykule *Z dziejów ludoznawstwa i muzealnictwa na Podhalu: Sekcja ludoznawcza Towarzystwa Tatrzańskiego (1911–1919)*, "Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie", t. 6, 1976.

Również Wojciech Brzega odnotował w swych wspomnieniach, że Lesiecki wymieniał znajdujące w podhalańskich chałupach łyżniki na wykonane przez siebie kopie, które potem gaździny niejednokrotnie sprzedawały jako stare łyżniki innym kolekcjonerom.

Na koniec przypomnijmy, że Stanisław Witkiewicz przypisał łyżnikowi symboliczną rolę w narodzinach wykreowanego przez siebie stylu zakopiańskiego: „szczęśliwa ręka — napisał w 1906 roku — która z mroku chałupy wyniosła na blask słońca i myśli pierwszy łyżnik, roznieciła iskierkę, z której rozpałił się wielki ogień, którego promienie sięgają do najdalszych zakątków Polski” (S. Witkiewicz, *Po latach*, [w:] *Na przelęczy. Wrażenia i obrazy z Tatr*, Lwów 1906). Uważał, że na łyżnikach skupiło się całe bogactwo góralskiej ornamentyki, że są one najobfitszym źródłem zdobnictwa góralskiego. Forma podhalańskiego łyżnika i jego bogata ornamentyka snycerska zostały wprowadzone przez Stanisława Witkiewicza jako element dekoracyjny do realizowanych według jego projektów willi w stylu zakopiańskim (między innymi na balustrady werand i balkonów) oraz mebli i elementów wyposażenia wnętrz (karnisze). Dekorację inspirowaną łyżnikami dostrzec można również w ołtarzu Matki Boskiej Różańcowej w kościele pw. Najświętszej Rodziny w Zakopanem.

Opracowanie: Zofia Rak (Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem), © wszystkie prawa zastrzeżone

Do czego służył łyżnik i jakie były ulubione wzory snycerzy podhalańskich?

Łyżnik był jednym z elementów tradycyjnego wyposażenia chałupy podhalańskiej. Wisiał on w czarnej izbie, zwanej tak od barwy okopconych ścian, zwyczajowo pomiędzy drzwiami wejściowymi z sieni a półką na naczynia. W izbie tej toczyło się życie codzienne góralskiej rodziny — tutaj była sypialnia, kuchnia, warsztat i pełno wszelkiego rodzaju sprzętów gospodarskich i narzędzi. Łyżnik, a w zamożniejszych gospodarstwach nawet kilka łyżników, zawieszano również w białej izbie, która służyła za miejsce spotkań i uroczystości rodzinnych. Zwykle więc w czarnej izbie wisiał jeden łyżnik do codziennego użytku, w białej kilka łyżników z nowymi łyżkami, aby w domu była ich dostateczna liczba dla liczniejszego grona gości, np. weselników, i aby nie trzeba było pożyczać łyżek od sąsiadów. Łyżniki na użytek domowy, podobnie jak i inne sprzęty drewniane, wykonywali niemal wszyscy mężczyźni na Podhalu. Ci, którzy byli mniej uzdolnieni w zakresie obróbki drewna, mogli je zamawiać u cieśli i stolarzy, zajmujących się również snycerstwem. Często łyżnik dziedziczono po przodkach. Niekiedy też chłopak ofiarowywał wykonany przez siebie, zdobiony łyżnik dziewczynie upatrzonej na żonę, co było wyrazem żywionych przez niego uczuć i zamiarów małżeńskich. Łyżniki były wykonywane głównie z jaworu, ozdobnie rzeźbione, niekiedy malowane. Ogromna różnorodność i bogactwo ornamentyki, w której dominowały motywy geometryczne i roślinne oraz ażurowe wycięcia, sprawiły, że łyżniki oprócz podstawowej funkcji użytkowej pełniły też funkcję estetyczną we wnętrzu góralskiej chałupy.

Typowy dla Podhala był łyżnik składający się z poziomej deseczki zwanej osadą, z wyciętymi w niej otworami na łyżki, oraz z przysłaniającej osadę od frontu drugiej deseczki, umieszczonej w stosunku do niej pod kątem prostym. Często pojawiało się też umocowane pionowo do osady wieszadło albo osada była wydłużona po bokach, tworząc tzw. uszy, w które wbijano gwoździe, mocując łyżnik na ścianie. Przody i wieszadła łyżników podhalańskich były zawsze zdobione ryzowanym, tj. wycinanym nożem lub dłutem, ornamentem o motywach geometrycznych lub roślinnych (po góralsku: cyfrowane), zdobieniu nie podlegała osada, pełniąca funkcję użytkową.

Większość łyżników wykonana była w całości lub częściowo z drewna jaworowego. W łyżnikach, w których występowały dwa lub trzy gatunki drewna, rzeźbione przody i wieszadła były przeważnie jaworowe, osady natomiast z buku, jesionu czy świerka. Drewniane kołki łączące w łyżnikach przód z osadą były robione z drewna cisowego, bukowego, jaworowego i jesionowego.

Łyżniki podhalańskie miały różną długość, niekiedy nawet 100 cm, a także różną liczbę otworów na łyżki — od kilku do kilkudziesięciu. Otwory te, w większości kształtu okrągłego, ułożone były w jednym, dwóch, a nawet trzech rzędach, naprzeciw lub naprzemianległe. Wieszadła łyżników miały różnorodne formy, począwszy od prostego koła do bardziej oryginalnych, np. w kształcie dwugłowego orła, kapliczki czy serca — [parzenicy](#).

Najpowszechniejsze w podhalańskim zdobnictwie są motywy geometryczne i one też dominowały w rzeźbiarskiej dekoracji łyżników. Ornament geometryczny najczęściej komponowany był z gwiazd sześcioramiennych wpisanych w koło, zwanych rozetami, ząbków, motywu serca, czyli parzenicy. Często w łyżnikach była stosowana dekoracja ażurowa — wycinane na wylot koła, łuki i półkoła, serca, trójkąty, krzyże oraz okienka w kształcie prostokątów i kapliczek. Ażurowe wycięcia występowały z reguły wzdłuż górnej, a czasem i dolnej, krawędzi przodu łyżnika. Rzadziej występował w dekoracji łyżników ornament roślinny. Dominował w nim stylizowany kielichowaty kwiat, tzw. leluja, rzadziej pojawiały się gałązki z listkami (gaje) lub igielkami (cetyna, jedliczka), sporadycznie kłos zboża (kłóska) czy widłak. W zdobnictwie łyżników występowały również, obok motywów geometrycznych i roślinnych, motywy symboliczne: krzyżyk w różnej postaci, kielich, hostia, monogram IHS. Poszczególne elementy zdobnicze były rozmaicie komponowane na powierzchni łyżników, tworząc różnorakie ornamenty pasowe bądź symetryczne o układzie ośrodkowym. Nieliczne motywy zoomorficzne występowały wyłącznie na wieszadłach łyżników, np. głowy końskie wycięte po bokach wieszadła czy wieńczące wieszadło sylwetki niewielkich ptaków.

Snycerze podhalańscy zdobili łyżniki prostym, ostro zakończonym nożem — kozikiem, od końca XIX wieku także dłutem. Pomocniczymi narzędziami przy zdobieniu były cyrkiel i świder. Rzeźbili oni powierzchnię łyżników delikatnie, wykonując w drewnie niegłębokie cięcia, co pozwalało im uzyskać subtelny ornament. Dodajmy, że pięknie zdobione łyżniki wisały w góralskich chałupach w izbach białych. Łyżniki z izb czarnych, służące do codziennego użytku, były prostsze i mniej ozdobne.

Opracowała: Zofia Rak (Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem), © wszystkie prawa zastrzeżone

Zobacz [czerpak podhalański](#) oraz inspirowany kulturą materialną Podhala [serwis kawowy projektu Stanisława Witkiewicza](#) w kolekcji Wirtualnych Muzeów Małopolski.

[Przeczytaj o kolekcji generałowej Cecylii Chrzanowskiej](#) oraz zobacz [łyżki Ajnów](#) z jej kolekcji.

Tagi: [Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem](#), [tradycja](#), [rzeźba](#), [Podhale](#), [chata](#), [jedzenie](#), [Zakopane](#), [życie codzienne](#), [górale](#), [dawne zawody](#), © wszystkie prawa zastrzeżone